

УДК 94: 323.1(470+474.3)“1914/1919”

Кириченко О.В.

ДЕЗІНТЕГРАЦІЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ПРИКЛАДІ ВПЛИВУ ЛАТВІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЧИННИКА

У статті розкриваються дискусії 1914-1918 рр. щодо створення національних автономій в неросійських регіонах Імперії, коли Перша світова війна перетворила національне питання на надзвичайно актуальне як для центрального уряду, так і для національної еліти; аналізується діяльність латвійських національно-демократичних лідерів задля вирішення національного питання в своїх регіонах. Багато з представників латвійської еліти вважали за краще обрусіти, проте інші, національно-орієнтовані, постали носіями національної самосвідомості свого народу, очоливши національний рух за самовизначення. Обрані національні земельні ради започаткували відповідні реформи, в той час як більшовики, які також були присутні в зазначених радах, доклали зусиль, аби підірвати створення автономій. Розпад Установчих зборів у січні 1918 р. ознаменував кінець надій на національні автономії в складі Російської Демократичної Федеративної Республіки.

Ключові слова: Росія, імперіалізм, Державна дума, Тимчасовий уряд, Установчі збори, Латвія, Курляндія, Лівляндія, світова війна, автономізація, національні меншини.

Події Першої світової війни істотно вплинули на історію багатьох народів, які опинилися в кордонах тогочасної Російської імперії. Її дезінтеграція в ході цієї війни стала поштовхом до виникнення перших самостійних національних утворень на території країн Балтії. Перші кроки становлення національних держав та подальша доля балтійських народів залишаються актуальною проблемою сучасних історичних досліджень. Основною метою статті є дослідити, як протягом 1914-1918 рр. реалізувалася ідея національного самовизначення та створення національної державності на прикладі латишів. При цьому, досліджуючи міжнаціональні відносини в Балтійському регіоні, слід мати на увазі, що реформування регіональної системи місцевого самоврядування було складовою загального руху до національного самовизначення більшості народів Російської імперії, хоча й зі своєю специфікою по окремих районах. Суперечності між імперським центром і неросійськими народами країни, які виникали з XVIII ст. в ході розширення імперських кордонів та включення національних околиць до єдиної системи адміністративного керування Російської держави, набули особливої гостроти на тлі Першої світової війни та перетворилися на один з ключових чинників розпаду імперії.

Стан доволі ґрунтовної розробленості заявленої теми в науковій літературі пояснюється наступними широковідомими історичними фактами. Деякі представники імперської еліти нетитульних народів царської Росії

користувалися державною владою в адміністративному управлінні їхніми етнічними територіями або, частіше, іншими національними околицями, стаючи, таким чином, частиною панівного класу країни і провідниками імперської політики. Проте багато з представників цих еліт були національно-орієнтованими та постали носіями національної самосвідомості своїх народів, очоливши національні рухи за самовизначення. До значного числа авторів та їхніх наукових доробків, які висвітлюють роль латвійського національного чинника у цьому процесі, зокрема, належать А. Комзолова, А. Миллер, Є. Назарова, Р. Суні тощо [1-4].

Характерною рисою розвитку багатоетнічної Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. було перманентне зміцнення переваги титульної російської нації в найбільш важливих життєвих сферах на національних околицях. В основі державної ідеології в Російській імперії з часів правління імператора Миколи I містилися постулати так званої теорії офіційної народності: «православ'я, самодержавство, народність» [5, с. 235]. У межах цієї ідеології будувалася й політика імперського центру у відносинах з національними околицями. Зазначимо, що центральна влада практично не враховувала особливості економічного, соціального і культурного розвитку нетитульних народів.

Разом з тим, вже на початку XX ст. стало зрозумілим, що багато народів з національних околиць країни, у першу чергу західних частин імперії та Закавказзя, за рівнем культури, освіти, ведення господарства не лише не поступалися титульній нації, але й часто-густо перевершували її. При цьому, «іногородці» не мали права самоврядування на своїх етнічних теренах, не могли здобути повноцінної освіти рідною мовою, обмежувалися у правах землеволодіння.

Імперсько-національний контекст

Питання про наділення правами самоврядування корінних народів імперських околиць вийшло на порядок денний російського суспільства вже в роки Першої російської революції 1905-1907 рр., у тому числі й тому, що нетитульні нації отримали можливість надсилати своїх депутатів до Державної думи. З'явилися й перші національні політичні партії.

У листопаді 1905 р. питання про організацію в Росії «народовладдя на засадах федеративного ладу» обговорювали на з'їзді Союзу автономістів-федералістів представники дванадцяти нацменшин імперії (включно з латишами, литовцями та естонцями). Відносно конкретних питань федерального устрою згоди на з'їзді досягнуто не було. Проте в суспільстві активно дискутувалося питання про необхідність надання адміністративних та економічних прав народам національних околиць на їхніх етнічних теренах. Створення національних автономій уявлялося прибічниками автономістів-федералістів як необхідна передумова подальшого існування багатонаціональної держави [3, с. 75; 6, с. 56-57; 7, с. 9-21]. Тема культурної та

політичної автономії розглядалась також у друкованих виданнях окремих нацменшин, наприклад, латишів та естонців [8, с. 229; 9, с. 123-124].

Як зазначає російська дослідниця Є. Назарова, загалом, в Росії у 1907-1914 рр. паралельно відбувалися два процеси: з одного боку, йшов подальший розвиток самосвідомості корінних народів околиць країни та посилювались вимоги надати їм на їхніх етнічних землях рівні з титульною нацією економічні, соціальні та адміністративні права, а з іншої – в російському суспільстві, вихованому в дусі переваги російської нації, посилилось невдоволення вимогами «інородців» [3, с. 76]. Назріваючий конфлікт чітко проявився на початку 1914 р. в обміні різкими звинуваченнями на Всеросійському з'їзді вчителів, а також у висловлених у статтях російського письменника В. Розанова претензіях до «невдячних» народів, які не бажають «розчинятися в російському народі».

Те, що національне питання – одне з найбільш слабких місць в Російській імперії, стало зрозумілим вже на початку війни [10, с. 388]. Після вступу Росії у війну переважна частина національних еліт західних околиць і Закавказзя висловила підтримку імперській владі [11, с. 100-259; 12, с. 118]. Однак, вони розраховували, що по закінченню війни в Російській імперії буде вирішене питання про самовизначення націй аж до створення незалежних держав.

У контексті викладеного показовою є литовська «Янтарна декларація», в якій Росію названо «визволителем народів», а також йдеться про те, що дружбу між литовським і російським народами «ніщо не затьмарило». Автори декларації висловлювали надію, що після перемоги Росії над «тевтонським мечем» будуть об'єднані всі литовські землі та з'явиться можливість для повноцінного розвитку литовської нації [13, с. 50].

Надії на можливість розширення прав самоврядування на національних околицях посилювались через те, що в російській армії воювали представники майже всіх народів імперії. Крім того, центральна влада пішла на створення регулярних і добровольчих частин, сформованих за національною ознакою у складі російського війська. Загалом, протягом перших двох років війни на боці російської армії воювали латиські та польські підрозділи, фінські добровольці, татарсько-азербайджанський кавалерійський полк, кавалерійська дивізія народів Північного Кавказу, грузинські та вірменські добровольчі частини [14, с. 129-131].

Про те, що поява національних військових частин сприймалась як крок до національної автономії засвідчує приклад з латиськими стрілецькими батальйонами. Для узгодження питання про їхнє формування латиська делегація відвідала в липні 1915 р. ставку Північно-Західного фронту. Виступаючи після повернення до Петрограду перед латиською громадою, член зазначеної делегації депутат IV Державної думи Я. Голдманіс повідомив, що командує фронтом генерал М. Алексєєв з розумінням поставився до ідеї

щодо надання латишам «широкого самоврядування» після закінчення війни [3, с. 78].

Щоправда рішення властей про створення національних частин мотивувалось відмінними від лідерів нацменшин розрахунками. У першу чергу, командуванню потрібно було постійно поповнювати армію свіжими силами. Й хоча добровольчі частини не завжди були добре вишколені у військовій справі, проте серед своїх одноплемінників військовослужбовці-«іногородці» воювали краще, особливо якщо доводилось захищати рідні етнічні терени.

Підтримка національних еліт була необхідною імперській владі також у зв'язку з прагненнями Німеччини та її союзників посприяти загостренню національних проблем усередині Росії. Німецька сторона разом з Австро-Угорщиною і Туреччиною вели активну антиросійську пропаганду серед народів національних околиць Російської імперії. Так, наприкінці 1915 р. на зайнятій німецькою армією західній частині російських імперських територій – у Курляндії, Литві, на теренах білоруських земель між Білостоком і Гродно був встановлений окупаційний режим *Ober-Ost* [3, с. 80].

У свою чергу, в латиській частині Курляндської губернії (Курземе) окупаційна адміністрація, яка складалася з місцевих німців, продовжувала впроваджувати політику онімечування населення, розпочату після революції 1905-1907 рр. [15, с. 132-137]. Німецька мова насаджувалась як обов'язкова для спілкування в губернії. Під жорсткий контроль адміністрації потрапили школи, в яких дітей примушували до масованого вивчення німецької мови з метою витіснення розмовної латиської. Були зачинені латиські національні товариства, обмежено розповсюдження друкованих видань латиською мовою.

Вглиб Російської імперії з її західних районів протягом 1915-1916 рр. були переміщені близько двох мільйонів біженців латишів, литовців, білорусів, поляків тощо. Російський уряд розглядав представників національних еліт на чолі етнічних благодійних організацій як необхідну сполучну ланку у розв'язанні проблем змушених переселенців. Тобто, імперська влада, зацікавлена у збереженні лояльності неросійських народів, була змушена впроваджувати національну політику в такий спосіб, аби нейтралізувати невдоволення як лідерів нацменшин, так і широких народно-етнічних мас, особливо там, де частина їхніх земель потрапила під окупацію супротивника [3, с. 80].

Наслідком надії національних еліт на те, що їхнім народам може бути надане самоврядування на своїх етнічних територіях, став законопроект щодо адміністративних прав латишів та естонців у Балтійських губерніях («Законодавче подання про введення земських установ у Балтійському краї»), з яким 24 березня 1916 р. на засіданні Думи виступив депутат Я. Залітис. Законопроект підписали 93 думських депутати від усіх національних околиць і деяких російських губерній. У проекті виявились прибічники в правлячих структурах імперії, але в підсумку він був відхилений більшістю членів уряду і

генералітету як несумісний з державними інтересами [16, с. 357-395]. В якості певної компенсації за відмову схвалити законопроект і задля підняття бойового духу латиських стрільків їм з 19 липня 1916 р. дозволялося в особливих випадках виконувати національний гімн, що раніше заборонялося [3, с. 81].

Про головні законодавчі засади майбутніх автономій у тогочасній пресі нацменшин багато писали ще до падіння імперії в лютому 1917 р. Відповідно, після повалення монархії питання про національне самовизначення для багатьох нетитульних народів Російської імперії перетворилося на найбільш важливе. Як зауважує латиська газета, від Тимчасового уряду вимагали самостійності по всіх національних теренах Російської імперії від фінів до бурятів на Далекому Сході аж до народів Туркестану.

Проте проголошення Росії республікою відбулося лише через півроку, а визначення форми державного устрою було відкладене до Всеросійських установчих зборів. Програми розв'язання національної проблеми в межах усієї країни Тимчасовий уряд не мав. Одним з його перших указів стало зрівняння в правах представників усіх націй і конфесій [17, с. 46]. Натомість найактуальніше питання про самовизначення народів на своїх теренах почали вирішувати лише для Фінляндії та Польщі.

Слідом за фіннами та поляками на зміни сподівались й інші народи колишньої імперії. Але оскільки їхні вимоги не були настільки значущими для зовнішньополітичного становища Росії в умовах війни, вони повинні були кожний окремо відстоювати перед Тимчасовим урядом вимоги національного самовизначення. При цьому, до кінця зберігалися сподівання на проголошення федеративної республіки Всеросійськими установчими зборами, яке з початку було призначено на жовтень 1917 р. [3, с. 82].

Важливість національного руху для пролетарської революції в Росії підкреслювали й більшовики. Одразу після падіння монархії В. Ленін виступив за надання незалежності Фінляндії. Проте, на відміну від планів національно-демократичних сил, що прагнули як мінімум домогтися заснування широких автономій в Російській федеративній республіці, своє найближче завдання лідери більшовиків вбачали у створенні соціалістичної пролетарської держави. Як ними вважалося, найкращою формою останньої, що забезпечує свободу народів, є централізована держава [18, с. 64-72].

Латисько-національний контекст

Спільним в історії латишів та їхніх сусідів по регіону було те, що у балтійсько-німецькій автономії, до якої входили Естляндська, Ліфляндська та Курляндська губернії, корінні народи практично не мали адміністративного самокерування, а їхні права і можливості землекористування обмежувались збереженням поміщицького землеволодіння остзейського дворянства. Останнє визначало напівфеодальний характер відносин на селі, попри вжиття половинчастих заходів з обмеження прав дворян-поміщиків на розпорядження землею та пов'язані з тим привілеї.

Відмінність у становищі латиської частини регіону в роки війни полягала у тому, що майже всі латвійські землі були окуповані німецькою армією ще до Жовтневого перевороту, а решту сусідніх областей німецька армія зайняла лише у 1918 р., вже після перемоги більшовиків. Як відзначає російська дослідниця Є. Назарова, актуальне для регіону «Остзейське питання» загострилося в Балтійських губерніях з початком війни [3, с. 83]. Депутати Державної думи від балтійських німців і значна частина німецьких землевласників підтримали російську владу, проте були й ті, хто вітав німецьку армію.

Після початку війни в регіоні, особливо в Латвії (у Ліфляндській і Курляндській губерніях), мали місце чисельні випадки відкритого негативного ставлення корінного населення до тамтешніх німців, спричинені в тому числі й поведінкою місцевих військових і цивільних властей. У національній та російській пресі Балтійських губерній з'явилися статті проти місцевої німецької громади. Агресивність стосовно німецького населення посилювалась й у зв'язку з появою в Північній Латвії багатьох тисяч біженців з Курземе. Імперська влада вислала багатьох балтійських німців у східні регіони країни. Натомість зберігалось занепокоєння, що «остзейці» можуть перетворитися на «п'яту колонну». За цих умов перед властями постало питання про необхідність зміни політики в регіоні на користь корінних народів [3, с. 84].

У 1915 р. в інтересах латиських та естонських землевласників Дума схвалила закон «Про скасування особливих поземельних прав власників дворянських вотчин у Балтійських губерніях», що розширювало можливості для торгівлі та підприємництва корінного населення (закон набув чинності 10 липня 1916 р.). Питання про латиську автономію розглядалося восени 1916 р. на зборах представників національної громадськості, де основним доповідачем виступав Я. Голдманіс. Тоді ж у газетах і журналах на прикладах зі світової історії вивчалось питання щодо змісту державної автономії, а також обговорювались можливі варіанти латиської автономії у складі Російської держави. При цьому, впроваджувалось чітке розмежування між прагненням до автономії, яка повинна була залишитись у складі єдиної держави, і сепаратизмом. Були розроблені й основні положення майбутньої автономії. Причому латиські стрілецькі частини розглядалися в якості основи для майбутніх автономних збройних сил.

На відміну від естляндських, поміщики, що залишилися в не окупованій німецькою армією латиській частині Ліфляндської губернії, не пропонували лідерам латишів спільної участі у самоврядуванні. Разом з тим, у 1915-1917 рр. латиська національна еліта здобула великий досвід адміністративно-господарчого управління, захищаючи інтереси біженців. Причому керівна організація допомоги вигнанцям – Латиський центральний комітет із забезпечення біженців, що мав понад 200 філій і асоційованих із ним громадських структур по всій Російській імперії, за родом своєї діяльності

виступав у певному сенсі народним урядом [19]. Тобто, вже склалися національні структури, які могли бути перетворені на органи управління майбутньою латвійською автономією.

Після Лютневої революції очікування демократичних реформ у Росії доволі швидко змінилося розчаруванням відносно Тимчасового уряду. Питання про національну автономію розглядалось усіма латиськими національно-демократичними партіями, які виступали за створення Російської федеративної демократичної республіки, до якої Латвія увійшла б на правах національно-адміністративної автономії [20, с. 42, 45-51]. За об'єднання трьох латиських земель в одному територіальному утворенні виступали латиські соціал-демократи. При цьому, більшовики допускали окремі елементи національно-культурної автономії в єдиній пролетарській державі. А меншовики уявляли майбутню національну державність латишів у формі широкої національно-територіальної автономії.

У резолюції латиських більшовиків, оприлюдненій 29 квітня 1917 р. у газеті «Сїца» («Боротьба»), небажаність федеративної форми державного устрою обґрунтовувалась складнощами економічного розвитку та класової боротьби пролетаріату в такій державі. У подальшому, після перемоги пролетарської революції, також пропонувалося створити унітарну державу, хоча й з елементами культурної автономії націй [3, с. 86].

Водночас, серед більшовиків виявилися й прихильники інших форм національної автономії. Наприклад, за право народів на політичну автономію у пролетарській державі виступав П. Дауге. Також ідею територіально-політичної автономії Латвії підтримував великий латиський поет Райніс (Я. Плієшанс), близький до більшовиків за своїми соціально-політичними поглядами. Він уважав, що латиші спочатку повинні створити свою національну державність, а вже потім самі вирішувати долю Латвії або на користь незалежності, або як частини пролетарської держави. Свої погляди Райніс поширював як у віршах, так і в аналітичних статтях у пресі. За це його неодноразово піддавали різкій критиці латиські більшовики, передусім їхній лідер П. Стучка.

На нараді 24 березня 1917 р. у Ризі комісія під головуванням Товариша Міністра внутрішніх справ Тимчасового уряду Д. Щепкіна за участю комісарів Тимчасового комітету Державної думи від латишів (Я. Заліпіса і Я. Голдманіса) та від естонців (Я. Рамота), а також інших представників національної громадськості, ухвалила рішення розділити Ліфляндську губернію на латиську та естонську частини. Повіти, населені естонцями, передавалися Естляндській губернії. Південна, латиська частина, перетворилась на окрему губернію, за якою в російських документах збереглася назва Ліфляндська, а в латиських – перейменувалася на Відземська. Як вказує Є. Назарова, офіційне підтвердження поділу Ліфляндської губернії містилося у документі від 30 березня 1917 р. щодо визначення внутрішнього устрою та порядку самоврядування Естляндської губернії у нових кордонах (Постанові «Про тимчасовий устрій

адміністративного управління і місцевого самоврядування Естляндської губернії») [3, с. 87]. Прикордонні території зі змішаним населенням передбачалося розмежувати спільній узгоджувальній комісії.

Побоюючись, що у близькому від лінії фронту тилу може з'явитися нестабільний регіон, Тимчасовий уряд був змушений піти ще далі та погодився на надання Естонії тимчасової автономії, хоча остаточне розв'язання цієї проблеми відкладалося до скликання загальноросійських Установчих зборів. Проте навіть такий успіх естонських демократів створював надію на можливість отримання прав самоврядування в Латвії. Й було зрозумілим, що лише про такі права, а не про широку автономію йшлося станом на той час. Але й самоврядування дозволяло вирішити початкові завдання із забезпечення в подальшому переходу до політичного оформлення латвійської державності у формі широкої автономії.

Перший проект конституції Латвійської автономії у складі Російської держави був розроблений ще до падіння монархії та опублікований 1 квітня 1917 року в журналі «*Tauretājs*» («Трубач»). Як вважає російська дослідниця Є. Назарова, вочевидь, що подібний проект за тих умов був би відкинутий центральним урядом. Відповідно, варто було орієнтуватися на те, що змогли отримати від влади естонці [3, с. 90]. Латиський документ також передбачав об'єднання трьох історичних областей, хоча на практиці воно могло відбутися лише після визволення Курземе (Курляндської губернії) від німецьких військ. Об'єднати ж латиські області покликана була Відземе як регіон на той час ще не окупований німецькими військами.

Ще 12-13 березня 1917 р. відбулася нарада представників Відземе, на якій було обрано Відземську тимчасову земську раду. Я. Голдманіс, один з ініціаторів наради, охарактеризував її як перші Латвійські установчі збори. Одноголосне рішення про єдину латвійську автономію було ухвалено й на зборах представників Курземе, які обрали Курземську тимчасову земську раду. У зв'язку з окупацією провінції, курземські делегати радились в естонському Тарту 25-28 квітня. Щоправда, в самій окупованій Курземе ще в березні 1917 р. місцевий ландтаг звернувся до Вільгельма II з проханням приєднати область до Німеччини. У свою чергу, перший конгрес міст і волостей Латгалі (Латгалії) 26-27 квітня схвалив резолюцію про приєднання до єдиної Латвійської автономії [3, с. 91].

Проект самовизначення для Відземської (латиської Ліфляндської) губернії, який у подальшому передбачалось поширити на всі латиські землі, розроблявся спеціальною комісією Тимчасової земської ради з кінця березня. Латиська делегація привезла документ до Петрограду наприкінці травня, коли в російському уряді обговорювали нову реформу земського устрою в країні. У зв'язку з викладеним, до латиської делегації дійшла інформація, що урядовці бажають поширити на Балтійські губернії загальноросійське положення про

земський устрій, а затверджений 30 березня проект для Естонії слід розглядати лише як декретне урядове розпорядження, яке не має законодавчої сили.

22 червня були оприлюднені Постанова про тимчасовий устрій адміністративного управління і місцевого самоврядування Ліфляндської і Курляндської губерній та правила введення самоврядування для Ліфляндської губернії [21, с. 185-188]. Всупереч надіям латишів, а також назві Постанови в ній зовсім не йшлося про об'єднання латвійських областей. Статті документа призначалися тільки для Відземе. Лише наприкінці вказувалось, що все прописане з певними змінами повинно поширюватися й на Курляндську губернію, для чого будуть визначені особливі правила щодо набуття чинності [20, с. 42, 45-51]. Про те, що Відземе і Курземе складуть єдине територіально-адміністративне утворення не йшлося. Комісія Тимчасового уряду взагалі відмовила у приєднанні Латгалі через відмінні, на її думку, історичні обставини, що обумовили строкатий етнічний склад провінції.

Разом з тим, на відміну від естонського, латиський проект передбачав проведення прямих виборів до всіх рад усіх мешканців не молодше 20-ти років, які проживали в даній місцевості. Тобто, передбачалося більш широке представництво корінного населення в органах самоуправління. Проте латиська демократична громадськість, як і широкі кола інших народів колишньої імперії, залишилася невдоволеною отриманими умовами національного самовизначення, очікуючи скликання Всеросійських установчих зборів зі сподіванням, що на них Росію проголосять федеративною республікою. Натомість заява властей, що це питання дійсно розглядатиметься установчими зборами, була відсутньою. До того ж вже 9 серпня Тимчасовий уряд опублікував рішення про переніс виборів до установчих зборів на 28 листопада, оскільки в багатьох регіонах країни підготовка виборчої кампанії навіть не розпочиналась.

Невизначеність майбутнього спричиняла роздратування й накаляла ситуацію в країні. Почали поширюватися думки про необхідність повного відокремлення національних районів від Росії, хоча влітку все ж переважали надії на автономізацію. Так, за повне відокремлення Латвії від Росії виступили члени Національно-демократичної партії, які представляли, головню, творчу інтелігенцію та юристів. Водночас, лідери національно-демократичного руху, які мали досвід державної політичної та економічної діяльності – депутати Державної думи різних скликань (Я. Голдманіс, Я. Заліпіс, Я. Чаксте), були налаштовані на послідовні перемовини з Тимчасовим урядом і на створення федеративної Росії. З власного досвіду вони вбачили масштаб складнощів, з якими зіткнеться Латвія у випадку повного відокремлення [3, с. 95].

На нараді всіх латиських партій та організацій, яка відбулася в Ризі 30 червня, було ухвалено відозву, що проголошувала: 1) латиші, як й інші народи, мають право на повне самовизначення; 2) у складі єдиної Латвії повинні бути об'єднані три історичні етнічні області; 3) Латвія повинна стати

автономною частиною Російської демократичної республіки. Вже влітку 1917 р. у Відземській тимчасовій земській раді була створена спеціальна комісія, до завдань якої входила розробка основних пунктів проекту конституції Латвійської автономії, що були опубліковані напередодні Жовтневого перевороту.

Офіційно виборча кампанія до Всеросійських установчих зборів розпочалася в серпні, коли проводити вибори на окупованій частині латвійських земель було неможливо. У цьому зв'язку, особлива увага національно-демократичними лідерами приділялася голосуванню сотень тисяч латиських біженців, розкиданих по численних теренах Російської імперії. Причому вони домоглися того, аби передвиборчий матеріал у місцях масового розселення латишів на всій імперській території друкувався і російською, і латиською мовами.

Після Жовтневого заколоту більшовики постали єдиною правлячою в країні партією. Відповідно, змінилося й співвідношення можливостей останніх і національно-демократичних сил. Ці сили, спираючись на підтримку місцевого населення, саме в той час здійснили відчайдушні спроби заявити про свої права на владу в Латвії зі створенням вищого органу державного управління. Ще у вересні за підтримки лідерів латиського національного руху було вирішено створити Латвійську тимчасову національну раду, яка б опрацювала єдину позицію з питання про автономію об'єднаної Латвії на Всеросійських установчих зборах [3, с. 95]. На кінець жовтня була призначена Організаційна нарада для формування Ради, на якій планувалося обрати делегатів від історичних областей всіх національних політичних партій, латиських стрілків, біженців та діючого з середини вересня в окупованій Ризі Демократичного блоку.

Але внаслідок Жовтневого перевороту Наряду вдалося провести лише 16-18 листопада 1917 р. у Валке, вже в умовах більшовицької влади в Відземі. На ній затвердили склад Тимчасової національної ради та схвалили Декларацію про створення єдиної автономної демократичної Латвії в кордонах трьох історичних областей Відземі, Курземі та Латгалі. Було схвалено також рішення про підготовку до Латвійських установчих зборів. Попри те, що мова на Наряді йшла лише про автономію Латвії в складі Росії, у нових політичних умовах не виключалося й створення в подальшому незалежної Латвійської держави.

Аби цілковито нейтралізувати вплив Латвійської тимчасової національної ради, більшовики провели 16-18 грудня у Валмієрі з'їзд Ради робітничих, стрілецьких і безземельних депутатів, на якому проголошено встановлення радянської влади зі створенням Латвійської радянської республіки [3, с. 102]. Причому остання не лише була визнана Радянською Росією, але й до неї приєднали провінцію Латгалі, яку виокремили зі складу Вітебської губернії. Тобто, радянські власті врахували прагнення латишів до об'єднання, зробивши те, від чого відмовлявся Тимчасовий уряд. Щоправда, значна частина

латгальської інтелігенції, яка підтримала створення єдиної Латвії, не вітала приєднання Латгалі саме до радянської національної республіки [22, с. 182-183].

Зі свого боку, більшовики виступили проти виборів до Латвійських установчих зборів. Крім того, чи не найпершим актом нової влади стало закриття національних демократичних газет «Lidums» и «Laika Vēstis», які розцінювали дії більшовиків як початок кінця демократії. Також було розпущено Латвійську тимчасову національну раду [3, с. 103].

Хоча й було вже достатньо зрозумілим, що у більшовиків і національно-демократичних лідерів наявні різні уявлення про подальшу долю Латвії, залишалась ще слабка надія на Всеросійські установчі збори як вищу ступінь розвитку революцію в Росії. У своєму виступі на Зборах 5 січня 1918 р. представник від Латвії Я. Голдманіс першочерговим завданням Російської демократичної республіки вважав визволення захоплених німецьким військом латвійських теренів. Доповідач наголошував на необхідності об'єднати всі латиські землі та про щире прагнення свого народу «до політичної свободи і автономії» [23, с. 151-153].

Висновки і перспективи

Розгін більшовиками Установчих зборів 6 січня 1918 р. поставив хрест на планах національно-демократичної еліти нетитульних націй імперії утворити свої автономії у складі Російської федеративної демократичної республіки, знаменуючи собою остаточний розпад багатонаціональної Російської держави. Більшовицьким лідерам знадобилися величезні сили для відновлення більшої частини території колишньої імперії військовим шляхом. Разом з тим, відмова більшовиків від попередніх намірів сформувати єдину пролетарську країну, створення ними федеративної (союзної) радянської держави (хоча й під всеохоплюючим контролем з боку федерального центру), свідчить про те, що ідея широкої автономії підтримувалась різними соціальними прошарками колишніх національних околиць Російської імперії. Водночас, курс національно-демократичних лідерів народів країни на незалежність від кінця 1917 р. здебільшого був спричинений прагненням відокремитися не від Російської держави як такої, а від нового тоталітарно-комуністичного державного утворення.

У свою чергу, розвиток національної ідеї в середовищі неросійських народів країни у 1917 р. дозволяє стверджувати про втрачені можливості Тимчасового уряду, неготового від початку, як і російське суспільство, до реформування багатонаціональної Російської держави у федеративну республіку. Зрештою, це призвело до того, що 18 листопада 1918 р. Народна рада Латвії проголосила Латвійську Республіку як незалежну самостійну державу, а 22 грудня того ж року В. Ленін підписав декрет Ради Народних Комісарів про визнання незалежності Радянської Республіки Латвії.

Список використаних джерел та літератури

1. Комзолова А.А. Политика самодержавия в Северо-Западном крае в эпоху Великих реформ. – М., 2005. – 380 с.
2. Миллер А.И. Язык, идентичность и лояльность в политике властей Российской империи // Россия и Балтия: Остзейские губернии и северозападный край в политике реформ Российской империи. 2-я половина XVIII в. – XX в. – М., 2004. – С. 142-155.
3. Назарова Е.Л. Национальный вопрос как фактор распада Российской империи Латвия и Эстония на пути к независимости (1914-1917) // Альманах североевропейской и балтийских исследований. – Вып. 3. – 2018. – С. 73-109. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalnyy-vopros-kak-faktor-raspada-rossiyskoy-imperii-latviya-i-estoniya-na-puti-k-nezavisimosti-1914-1917>
4. Суни Р.Г. Национальная политика // Критический словарь русской революции: 1914–1921. – СПб., 2014. – С. 617-623.
5. Вортман Р. «Официальная народность» и национальный миф российской монархии XIX века // РОССИЯ / RUSSIA. – Вып. 3 (11). Культурные практики в идеологической перспективе. Россия, XVIII – начало XX века. – М., 1999. – С. 233-244.
6. Национальный вопрос в программных документах политических партий, организаций и движений России, начало XX в.: документы и материалы // Ред. И.В. Нам. – Томск: Изд-во науч.-техн. лит., 1998. – С. 56-57.
7. Бодуэн де Куртэнэ И.А. Возможно ли мирное сожительство разных народностей в России? // Отечество: Пути и достижения национальных литератур России: Национальный вопрос. – Т. 1. – СПб., 1916. – С. 9-21.
8. Карьяхарм Т. Эстонская буржуазия, самодержавие и дворянство в 1905-1917 гг. – Таллин, 1987. – С. 228.
9. Назарова Е.Л. Переводы с латышского на русский в эпоху заката империи. 1914-1917 гг. // Россия и Латвия в потоке истории: 2-я половина XIX – 1-я половина XX в. – М., 2015. – С. 123-124.
10. Бахтурина А.Ю. Окраины Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914-1917 гг.) – Москва: РОССПЭН, 2004. – 388 с.
11. Таирова-Яковлева Т.Г. Украинские земли в новое время (середина XVI-XIX вв.) // История Украины. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2015. – С. 100-259.
12. История Азербайджана / Ред. Д. Б. Гулиев. – Баку, 1979. – С. 118.
13. Лауринвичюс Ч., Роуэлл С. Многовековое соседство: исторические связи Литовского и Русского государств в XIV-XX вв. – Вильнюс, 2009. – С. 50.
14. Паюр А. Эстонские национальные воинские части в русской армии // Россия и Балтия. – Вып. 8. – С. 35-36.
15. Крупников П.Я. Полвека истории Латвии глазами немцев. – Рига, 1989. – С. 132-137.
16. Имперская политика России в Прибалтике в начале XX века: Сборник документов и материалов / Сост. Т. Карьяхарм. – № 51. – Тарту, 2000. – С. 357-395.
17. Об отмене вероисповедных и национальных ограничений, 20 марта 1917 г. // Сборник указов и постановлений Временного правительства. – Вып. 1. – Пг., 1917. – С. 46.
18. Ленин В.И. К вопросу о национальной политике // Ленин В.И. Полное собрание сочинений. Изд. 5-е. – М., 1969. – Т. 25. – С. 64-72.
19. Назарова Е.Л. Латышский Исход 1915-1917 годов и национальная интеллигенция // История. Электронный научно-образовательный журнал. 2017. – Вып. 4 (58). Проблемы истории Скандинавско-Балтийского региона. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://history.jes.su>.
20. Граф М. Эстония и Россия 1917-1991: Анатомия расставания. – Таллинн, 2007. – 536 с.

21. Постановление о временном устройстве административного управления и местного самоуправления Лифляндской и Курляндской губерний // Сборник указов и постановлений Временного правительства. – Вып. 2. – С. 185-188.
22. Советская Латвия / Под ред. П.П. Ерана, З.Я. Бланки и др. – Рига, 1985. – С. 182-183.
23. Учредительное собрание. Россия, 1918: Стенограмма и другие документы / Сост. Т.Е. Новицкая. – М., 1991. – С. 151-153.

Кириченко А.В. Дезинтеграция Российской империи в ходе Первой мировой войны на примере влияния латвийского национального фактора.

В статье раскрываются дискуссии 1914-1918 г. о создании национальных автономий в нерусских регионах Империи, когда Первая мировая война сделала национальный вопрос чрезвычайно актуальным как для центрального правительства, так и для национальной элиты; анализируется деятельность латвийских национально-демократических лидеров для решения национального вопроса в своих регионах. Многие представители латвийской элиты предпочли обрусеть, но другие, национально ориентированные, стали носителями сформировавшегося национального самосознания своего народа, возглавив национальное движение за самоопределение. Избранные национальные земельные советы начали соответствующие реформы, в то время как большевики, которые также присутствовали в этих советах, предприняли усилия, чтобы подорвать создание автономий. Распад Учредительного собрания в январе 1918 года ознаменовал конец надежд на национальные автономии в составе Российской Демократической Федеративной Республики.

Ключевые слова: Россия, империализм, Государственная дума, Временное правительство, Учредительное собрание, Латвия, Курляндия, Лифляндия, мировая война, автономизация, национальные меньшинства.

Kyrychenko O. The Disintegration of the Russian Empire during the First World War on the Example of the Influence of the Latvian National Factor.

The article outlines the 1914-1918 discussion on establishing national autonomies in the non-Russian regions of the Empire when the First World War made the national question extremely urgent both for the central government and national elite; analyses the activity of Latvian national-democratic leaders for solving the national question in their respective regions. Many representatives of the Latvian elite chose to Russify, but others, nationally oriented, became carriers of the emerging national identity of their people, leading the national movement for self-determination. The elected National Land Councils started corresponding reforms, while the Bolsheviks who were also present in these Councils made efforts to undermine the creation of autonomies. The dissolution of the Constituent Assembly in January, 1918 marked the end of the hopes for national autonomies within the Russian Democratic Federal Republic.

Keywords: Russia, imperialism, the State дума, Provisional government, Constituent assembly, Latvia, Courland, Livonia, world war, autonomy, national minorities.